

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: AZ ÍRÁSTUDATLANOK ÁRULÁSA

Különvélemény Ady Endréről (részletek)

A XX. század első fele a magyar irodalom egyik aranykora. Író és költő zsenik gazdagították a magyar irodalmat páratlan alkotásokkal, ritkán látott bőségben. A mai olvasó csodálattal tekint ezekre az évtizedekre, amelyek a magyar szellemi élet megújulásának, kibontakozásának meghatározó időszakát jelentették. Az irodalmi élet vezetői sokszor nem értettek egyet különböző kérdésekben, és ezekről számunkra is érdekfeszítő, tanulságos írások születtek. A nézetkülönbségek valószínűleg a mai napig sem tisztázhatók pontosan, ez azonban nem befolyásolja ezeknek az írásoknak az értékét, amelyek nemcsak irodalomtörténeti jelentőségűek, hanem a szépirodalom fontos részeit is alkotják. Kosztolányi Dezső szépirói és költői munkássága kiemelkedő, és érzékenysége, megfigyelései ma is sok tekintetben igazodási pontot jelentenek. A Toll című irodalmi és kritikai hetilap 1929. július 14-i számában megjelent Ady Endréről szóló Különvéleménye sarkos fogalmazású. Ellentmondásosnak is tekinthető és néhány megállapítása valóban vitára adhat alkalmat. Bár Ady költői nagyságát nem vitatja, megállapításai elgondolkodtatók. Kosztolányi írásának újbóli közzétételét fogalmazásának tökéletessége, érzékenysége, kifejezésének páratlan pontossága, megállapításainak eredetisége és stílusának költőisége indokolja. Írásával gondolkodásra késztet, álláspontja némelykor vitatható, fogalmazásának eredetisége, szépsége, iróniája azonban aligha. Csodálattal tekintünk a XX. század első évtizedei szellemi életének pezsgésére, amelynek egyik példája a most újból közreadott írás. (yz)

(...)

Pontról pontra elmondom, úgy, ahogy bennem él, mi idegenít el ettől a költészettől. Véleményemet nem tartom csálhatatlannak. Csak egy ember szava ez. De egy olyan ember szava, aki pályája során elégszer tanúságot tett arról, hogy hű egyetlen meggyőződéséhez és hitvallásához, az irodalomhoz, s a jobb- és baloldal íróit pártatlanul ítéli meg. A vitairat természetéből folyik az is, hogy nem időzöm ama versei mellett, melyeket az elsők között ismertem el, hanem azokat a különbségeket emelem ki, melyek elválasztanak tőle, s munkásságát a szememben inkább ellenszenvenné, mint rokonszenvenné teszik, inkább korccsá, felemássá, mint egészzé és tökéletessé. (...)

Gondolatvilágának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan, s az a hit, hogy vala-

1. kép. A Toll című irodalmi és kritikai hetilap címlapképe

kinek, egy új megváltónak kell jönnie, s az majd mindent egy csapásra jóvátesz és rendbe hoz. Ezt a keleti miszticizmust átveszi minden prófétáló kenetességével, s megfejezve újabb szózatokkal, valami ellentmondó bölcselletté gyúrja. Állandóan szólogatja a Holnapot, mely szebb lesz, mint a Ma vagy a rút Tegnap. Az a huszonnégy óra, mely az időhatárok között elmúlik, döntő. A nagybetűs szavak titkos jelképek gyanánt szakadatlanul ismétlődnek verseiben. Nemegyszer ezt olvassuk: *Mák*, ami nem az ismert növény, hanem a „ma” többes száma, s egy ízben ezt is olvassuk: „életemnek csak *mája* fázik”, ami nem az ismert epeválasztó szerv, hanem a „ma” egyes száma. Úgy látszik, hisz abban, hogy a Ma, mely tegnap még dicső Holnap volt, és hol-

nap már rút Tegnap lesz, nem hasonlít lényegében minden siralmas naphoz, mely a világ teremtése óta lepergett a boldogtalan, szenvedésre és halálra rendelt emberiség fölött, s abban is hisz, hogy évezredek lesújtó tapasztalata egyszerre semmivé válik. Tehát ha nem is huszonnégy óra, de kétszáznegyven nap vagy kétezernegyszáz esztendő meghozhatja a végleges, örövendetes megoldást. Pesszimizmusa ennél fogva nem mély, csak külsőleges. Alapjában egy felületes, könnyen hívó optimizmus lakozik benne.

Lehet, latin műveltségem és hajlandóságom tesz kép telenné arra, hogy bármely ilyen mítoszt, bármely ilyen bölcseletet elfogadjak. Szeretem az élet tragikumát színről színre, a maga nyersségében, a legnagyobb fényben szemlélni. Logikai ellentmondásai talán ezért bántanak. Tudom, egy költőtől nem szabad betű szerint való logikát követelni. Végre ő nem az értelemre, hanem az érzésre föllebbéz. Világnézete azonban annyira sérti értelmemet, hogy érezni is képtelen vagyok vele. Hangja nem oly meggyőző, hogy bírálatomat el tudná némítani. E messianizmus által elveszti az idegrendszeremmel való kapcsolódást. Nem meri tudomásul venni a könyörtelen, pogány természetet, melyben sokkal több rejtély van és rémület, mint efféle kölcsönként kabballisztikus építményben. Ez eltakarja előle azt, ami igazán fontos, létünk változhatatlan siralmát, s kisebb dolgok felé irányítja figyelmét.

Ő maga is „küldetést” érez, mégpedig többfélét. Az első körülbelül az, hogy ennek a földnek a Messiása legyen. Hogy miből áll az ilyenfajta küldetés, nem tudjuk. Gyakran halljuk, hogy „harcol”, és fajtáját ostorozza a jövő felé. A beállítás kissé az irodalomtörténeti könyvek mintáira emlékeztet. Hiszen a politika manapság mindenütt mesterség lett és tudomány. Éppen ezért a politikai költészet pusztulóban is van. Egykor, mikor az élet még nem hasadt rétegekre a munkafelosztás elve szerint, a társadalmak régi szervezetlenségében, mikor a sajtó, vezércikk, kortesbeszéd, parlament nem szippantotta el minden mondanivalóját, még lehetett tárgya és értelme. Túrteiosz, aki egy kezdetleges ókori társadalomban „lanttal kezében buzdítja a csatát”, azért megrázó, azért nem nevetséges, mert van reménye arra, hogy szavának közvetlen hatása is lesz. A modern költőnek alig. Vajmi kevéssé valószínű, hogy egy költő, a jelenkor reklámparkjai, kormányrendszerei közepette mindaddig követeli verseiben az általános, egyenlő, községre is kiterjedő, titkos választójogot, a hadikölcsönök valorizációját, a munkáskórházakat és napközi otthonokat, míg azokat meg is adják. Aki komolyan és őszintén ilyen hivatást érez magában, az helyesebben teszi, ha hatásosabb eszközökhöz folyamodik. Mint képviselő vagy utcai agitátor inkább előmozdíthatja célját. A költő a kifejezés művésze. Hivatása az, hogy a benne alaktalanul forrongó természeti erőket, melyeket értelemmel nem lehet megközelíte-

2. kép. Kosztolányi és Ady

ni, érzékletesen megformálja, mintegy létezőt teremtve a megfoghatatlanból, s ezzel a roppant munkával véget is ér hivatása. Ha politikai költészetre vetemedik, két veszedelem fenyegeti. Vagy néven nevezi, hogy mit akar, s akkor tartalmas, de művészileg lapos és unalmas. Vagy pedig csak céloz erre, messziről, tétován, s akkor pufogóvá, fráziscséplővé, jelszavassá válik, afféle dörgedelmes néptribunná.

Ady – ez tagadhatatlan – elsősorban mint politikai költő híres, emlegetett. Művészi szempontból itt támadható legerősebben. Az írástudatlanok, akik egy költőt mindig az életkörülményei s a témái szerint ítélnek meg, nem pedig a belső mivolta, vagyis a művészete, a formája alapján, szeretik Petőfivel együtt emlegetni, melléje, sőt sokszor magasan föléje helyezni. Ady nem bírja ki az összehasonlítást ezzel az isteni zsenikölyökkel, aki a világirodalom legáradóbb, legtermészetesebb, leggazdagabb, legrokonszenvesebb, legösztönösebb, legfrissebb, legcsodásabb lírai lángelméje. Petőfi huszonöt éves korában hal meg, s akkor be is fejezi megmagyarázhatatlan, őseredetiségéből táplálkozó fejlődését. Ady ebben a korában még kortársainak zsúrversikeit utánozza. Petőfi magába öleli az egész életet, minden nagyságot és kicsiséget, minden tragikumot és komikumot, aminthogy ez a kettő soha sincs különkülön, hanem együtt, örökös kölcsönhatásban. Ady attól kezdve, hogy párizsi tartózkodása alatt megleti hangját, a politikai küldetés és halál pózában áll, anélkül hogy kimozdulna belőle. Petőfi a legmélyebb értelemben humoros is. Ady humortalan, száraz és izzó. Petőfi ragyogó megfigyelő, éles elme, a valóság érzékletes művésze, alakjai lélegzenek, tájképei élnek, még prózája is folyékony. Ady prózája csak a hírlapi vitában melegszik föl, különben csikorgó, kurta lélegzetű, emberei papirosfigurák. Petőfi tanult fő, literátus, a betű tiszte-

2. kép. Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső

lője, Shakespeare ihletes fordítója. Adynak a francia szellem a pórusáig se hat, műveltsége újságíró, érte-sültsége kávéházi. Petőfi, aki sohase látta a tengert, és Ausztrián kívül nem járt külföldön, világvárosi jelen-ség. Ady, minden Párizs-rajongása ellenére, nem az. Petőfi nyugat-európai formában fejezi ki, hogy ma-gyar. Ady melldöngető, magyarkodó formában fejezi ki, hogy nyugat-európai. Petőfi bátor, lehorgadó, bo-hém, családias, zord, bájos, hetyke, meghitt, kitartó, szeles, sötét, vidor, bölcs, izgága, csüggedt, szilaj, tar-tózkodó, kandi, hú, csapodár, önérzetes, öngúnyoló, egy élő, szeszélyes, örökké változó ember. Ady mindig csak a szomorú Vátesz. Petőfi egyszerűen a nép fia, törőlmetszett demokrata, senki más. Ady szintén de-mokrata, de túlon túl sokat emlegeti, hogy úr is, Ond vezér ivadáka. Petőfi forró egyéniségében minden el-lentét, minden ellentmondás szervessé olvad. Adynál néha csodálkozom, hogy a dekadens énekes Esze Ta-más és Tyukodi pajtás kuruc „komája” is. Petőfi haza-fisága a földé, a gyermeki, ősi kegyeleté, egy néppé tágult családé, az ösztöné. Ady egy tudományos értel-mi tételre esküszik, az ő „szent jásziság”-ára. Petőfi forradalmi heve, az úri renddel való vagdalkozása, ki-rálygyűlölete, fennkölt világpolgársága az őszinteség elsőprő erejével hat, mert mögötte egy gyermeklelket érzünk, a hit ércfedezetét.

Csak egyetlen dolog indokolja és fogadtatja el a po-litikai költészetet: a teljes elfogultság. Az az elfogult-ság, amely nem tekint sem jobbra, sem balra, hanem vakon hisz abban, amit hirdet, végletek közt hánykoló-dik, nem bánva, hogy fölszakad belőle a természet min-den sara, önzés, gyűlölet, harag. Efféle kitarulás meg-rázó, mert emberi és szép is lehet, mert a költőnek mű-vészi lendületet, teremtő erőt adhat a dühe.

Adynál ezt ritkán tapasztaljuk. Politikai verseit több-nyire megrendelésre írta a napilapok tárcarovatába, vagy a Galilei-kör március 15-i ünnepére, mintegy ver-

senyezve Ábrányi Emillel, aki ezen a napon csengőbb rímekben és ötletesebb formában a másik, jobboldali tábort szolgálta ki. Ezek a versei nagyhangúak, dőcö-gősek, fáradtak. Olyan általánosságokon nyargal, me-lyeket egy névtelen vezércikkíró is átallana vállalni. Emellett kétkedő. Vajon hogy gyúljak lángra ezeknél a formában is ósdi rigmusoknál, melyekben a szavak ka-cér magakelletéssel handabandáznak, mikor csak így biztatja ifjú társait:

*Indultok? jó, ideje már bizony,
(Tartok veletek, váltig, holtig, persze)
Bizom egy kicsit és mégse bizom.
(Levél ifjú társakhoz)*

Máskor ilyen suta:

*Igaz álom a merész álom,
Hol megnő az álom mezője
S ahol minden ember, ki igaz,
Másiknak dacos szeretője
S ahova majd vérhajók visznek.
(Igaz, uccai álmok)*

Ez az erőteljesebbek közül való:

*Minden a Sorsé, szeressétek
Őt is, a vad, geszti bolondot,
A gyújtogató, csóvás embert,
Úrnak, magyarnak egyként rongyot.
Mert ő is az Idők kiküldöttje,
S gyújtogat, hogy hadd hamvadjon össze
Hunnia úri trágyadombja,
Ez a világnak nem közösse.
(Rohanunk a forradalomba)*

(...)

4. kép. Kosztolányi Dezső

Mindenesetre súlyos vád egy költő ellen, ha valaki azt állítja róla, hogy nincs benne ízlés. Adynak, különösen a kezdő korszakában, gyakran vannak ihletes pillanatai, amikor az alvajáró ösztönével biztosan leli meg a hangját, s diadalmasan végigéneklí nótáját. Művészi ízlése rendes körülmények között ki-kihagy. Ekkor riadtan, észbe kap. Leplezni próbálja póreségét. Valami kacskaringós, agyafűrt, elkényszeredett stílust húz magára, mely alól mindinkább kikandikál ízléshiánya. Mindenáron eredeti akar lenni. Ez a vágy az eredetiség halála. Fél az egyszerűségtől. Attól tart, hogy ezzel üressé válik. Az egyszerűség valóban csak akkor tartalmas, ha mögötte van is valami. Ehhez igazság kell és alázat. Verseit egy költőprimadonna világbolondító mozdulatával „küldi” – nem „ajánlja” híveinek. Egyik ajánlás szóról szóra így hangzik: „Lesznai Annának, *ennek a nagyszerű nőnek, de sokkal inkább valakinek és nőnél külön nagyszerű embernek* kezébe helyezem e verseket, melyek *egy vagy több fiatal nőhöz búgnak, epekednek*, de vétkesek, *tehát* egy korrekt Lesznai Anna védelmére *bizony* rászorulnak, s ez így van jól.” Nehezebb volna egyetlen mondatban több ízetlen-

séget összehordani. Ilyen részletek után lesütjük szemünket, elpirulunk s igyekszünk másra gondolni.

Minden költőben van egy modor, melyet magára öltött. Voltaképp ez a modor a lényege, az értéke. Természetes költő nincsen. A természetes költő az, aki nem ír. Az, aki ír, szükségszerűen alakoskodik, egyéniségét vetíti ki, redőzi előttünk, azokat az érzéseit ismételteti, melyek parancsoló rögeszmékként kísértik, azokat a szavait visszhangozza, melyek meghatározzák őt, maga és mások előtt. Shakespeare modora is áttetsző. Előre lehet sejteni, hogy mit fog művelni: most muzsikál a szerelemről, most mély lélegzetet vesz, és egy briliáns hasonlatot vág ki a holdról, most elsiratja a bukó hőst, majdnem mindig ugyanazzal az ütemmel, ugyanazzal a szócsoporttal. A nagy költőknél ez a modor jóízű. Egyenesen várjuk a dallamokat, a betéteket, a zeneszólamokat, és mikor visszatérnek, mindig meglepnek, mindig fölfrissülünk általuk. Adynál ez a modor rosszízű. Rettegünk attól, hogy visszatérnek kedvelt lemezei. Zörögve jönnek elénk: a Mák, a Holnap, a Tegnapok, a szent Élet, a nagy Élet, a véres Élet, a bús Élet, az életes Élet, a Harcok és Hullások, a Bizonyok és Háthák, az új Krisztusok s a régi Krisztusok is. Ez már nem modor, hanem – érzés és gondolat híján – modorosság.

Amint vallja, az életben kettő érdekelte igazán: „Csupán Politika és Szerelem.” Szerelmi költeményeinek zöme beállított. Az *Új versek* elé ezt az ajánlást írta: „Ezek a versek mind-mind a Léda asszonyéi, aki kedvelte és akarta őket. Én el szoktam pusztítani verseimet, *fogyó életem nővé lázában, mély viharzásban, a poklok tüzében*. Ennek a néhány versnek *megkegyelmeztem*. Engedtem őket életre jönni, és átnyújtom őket Léda asszonynak.”

Egy kissé vidékies trubadúr hangja ez. Ebben az édeskés lovagi formában udvarol, intézi szakadatlan vallomásait a nőkhöz. Mindegyik ilyen szerelmes versének legmegfelelőbb címe ez lehetne: „Hozzá”. Megverseli az ideálok haját, fehér vállát, kék vagy barna szemét. Rendszerint keresztnevéket is szerepelteti, mert az ideált valahogy meg kell szólítani. Érzelmesnek ritkán érzelmes. Annál gyakrabban érzelgős.

Ha durcás kis arcod

Egészen az arcomra

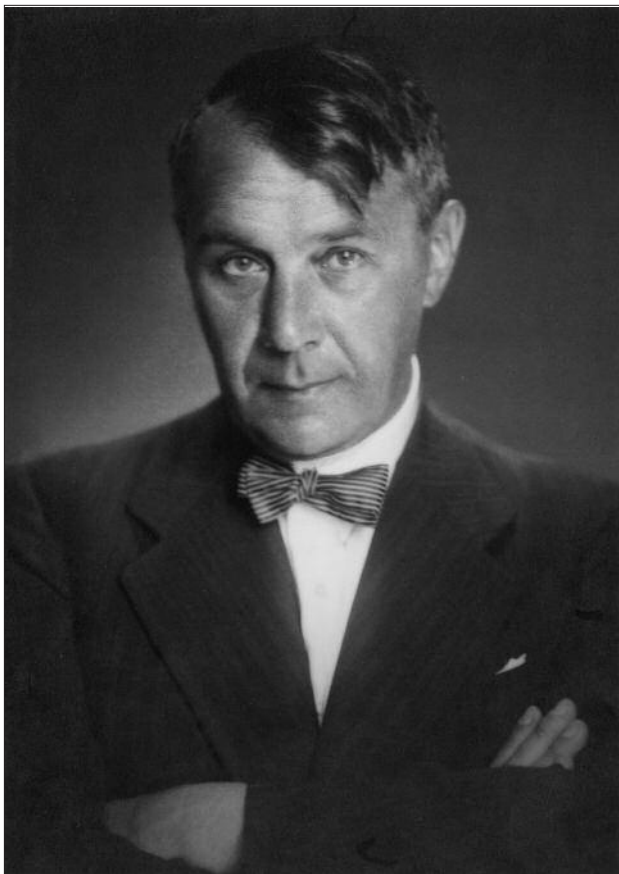
Fekteted, Te, én kicsi lyányom:

Nem bánom:

Csak a könnyeink folyjanak össze.

(Szerelem és ravatal)

Ennek az avult romantikának olykor maga is érzi a komikumát. Ezért ellensúlyozni igyekszik a túlon túl édeset. A nők: kis senkik és éhes csukák. Egy zurnalista fölényével szól róluk:

5. kép. Kosztolányi Dezső

*Ugy kellene a meghagyásaid,
Mert megint bűnbe estem,
S kérde: szeretek, ím, egy új leányt,
Szeressem, ne szeressem?
(Kérdés kék szemekhez)*

(...)

Egy kritikus ezt írta róla: „a magyar nyelv sohase hallott zenéjét szólaltatta meg”. Fölháborodva kérdzem, hogy ezt a megállapítást, melyet Vörösmarty wagneri zenekara, Petőfi harsonája, Arany andalító mélyhegedűje után tett, vajon erre is vonatkoztatta-e, erre a süket citerára, erre a nyafogó csimpolyára? Kötetei hemzsegek ilyesmiktől:

*Jaj, be szép, hogy vagyok,
Jaj, be szép, hogy vagynak,
Jaj, be szép, hogy minden Való szép,
Jaj, be szép a Szép.
(Szép a Szép)*

Nem, tisztelt uraim, ez nem szép: ez rút és ostoba. Ez nyelvünk mélypontja, melynél mélyebbre már nem zuhanhat. Nem az a baja, hogy „érthetetlen”. Az a baja,

hogy érthető. Gondolják meg, hogy ezrével és ezrével vannak lelkes gyerkőcök, akik önöknek, komoly felnőtt férfiakként tanúbizonyságára elhitték, hogy remekírójuknak minden ígéje a legnagyobb mélység és a legmagasabb művészet, s amikor az iskolapad alatt láztól zöld arccal és piros füllel olvasnak ilyen klapanciákat, akkor úgy tekintenek rájuk, mint egy oromra, melyet egykor nekik is el kell érniök. Emlékezzenek vissza, hogy amikor a külföld többszörös kísérletezés után jóakarató vállvonogatással fogadta verseit, akkor önök azt mondták, hogy „ezt a sohase hallott zenét nem lehet semmiféle más nyelvre átültetni”. Hát itt az eredeti. Legyen vége ennek a hazugságnak, ennek az áprilisjáratásnak. Legalább én mindaddig, míg meg tudom különböztetni a merészséget az ízléstelenségtől, az erőt a nagyhangúságtól, a rejtett, nemes célzást, a gondolatok titáni ugrándozását a tartalmatlanságtól, ellenszegülök ennek a léha divatnak.

Hallom a vádat, hogy kipécézett idézetekkel bármely költőóriást meg lehet semmisíteni. Hajlandó vagyok a kételkedőket több óráig hasonló idézetekkel szórakoztatni. Most pedig azt az ellenvetést hallom, hogy a részletek nem számítanak, csak az egész, s egy igazi zseni nem is törődhet a szókkal, mint holmi szóbogarársz. Kérdezem: mivel törődik az az igazi zseni, aki véletlenül ír is, ha nem a szókkal? Talán a lombfűrészeléssel? Vagy a lóidomítással? Vagy talán az Élettel, a nagy, véres Élettel, melyről sohase tudni, hogy zenés kávéház-e vagy szerkesztőség? Az írástudatlanok eddig mindig azzal állottak elő, hogy csak az élet fontos, az élmény. De miben van az író élete, élménye, aki egy papírlaphoz szögezte magát, ha nem a betűiben? Mi ad fogalmat életéről, élménye izzásáról, ha nem a betűi? Nincs-e minden teremtetten embernek élete és élménye, anyja, kedvese, fájdalma és halála? Nem mindegy-e, hogy az, aki az álmatlanságról vall, tizenöt éjszaka nem aludt-e, vagy csak egy éjszaka? Mit ér az élet, az élmények száza, ezre, ha azokat nem tudja kifejezni? Hát nem a kifejezés eredetisége, ereje által magasztosodik valaki költővé?

Az, amit a garázda írástudatlanok elkövettek, bűn volt az irodalom, az ifjúság, a jóhiszemű közönség és maga Ady ellen is. Lehet, hogy ez a kritika kegyetlen. Olyan kegyetlen, mint az igazság. De ők kegyetlenebbek voltak hozzá. Olyan kegyetlenség, amilyen csak a langyos puhaság lehet. Amikor pápává emelték, s minden sorát kéjelegve szüröcsölték a nagy nyilvánosság előtt, amikor a költőt kilökték az utcára, az irodalmi sehonnaiak bálványául, a „szürkék hegedősévé” tették őt, azzá, amivé nem akart lenni. Van azonban egy másik Ady is. Ez még mindig az előkelő szellemek, a szenvedő lelkek lírikusa. „Iskolát” nem teremtett. Mindez a politikai hűhó folytán került a köztudatba s néhány szajkózó könyvbe. Sok hangos híve volt, de tanítványa, követője alig, néhány korán letűnt, értéktelen epi-

gont kivéve, aki nagybetűit, hányavetiségét majmolta. Azok, akik vele együtt jelentkeztek, a maguk útján jártak. Lendülete bátorítólag hatott egyesekre, de vezérkedése csak társadalmi jellegű volt. Az irodalmi matéria, melyet hozott, nem alkalmas a folytatásra, mások fejlesztésére. Csak jelszavai keringenek, de szavai nem váltak vérré, mint Petőfiéi vagy Aranyéi. Nyelve sokszor ízesen magyar, de szókincse nem gazdag. Azok az újítások, melyekkel kísérletezett, összetételei, elvonásai nem szerencsések, többnyire kiagyaltak, mesterkéltek. (*Tavaszhárás, Csók-kunyhó, göth, hars* stb.) Kévs költő hagyott maga után annyi selejtest, művészi-

leg idétlent, és modorost. Mégis jelentős tehetség volt. Maradandót alkotott azzal a harminc-negyven versével, mely pályája szerencsés termékének tekinthető. Nem tündökölt a lángész kápráztató fényével. Helye nincs is se Petőfi, se Arany, se Vörösmarty, se Berzsenyi mellett, csak az érdekes, csonka nagy tehetségek között. Akadhatnak olyanok, akik ezután is sokkal elnézőbben látják alakját. De lehetetlennek tartom, hogy a művészetre fogékony, tisztafejű emberek között nagy különbségek tátonganának megítélése tekintetében.

(1929)